

Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması*

*Reflection of the Abrogation of the Caliphate and the Exile of Abdulmecid Effendi
According to the Istikbal Journal*

Dr. Volkan AKSOY
(ORCID: 0000-0001-6725-8012)
Karadeniz Teknik Üniversitesi - Trabzon

Öz: Hilâfet Kurumu, Osmanlı Devleti'nin son padişahı Vahdeddin zamanına kadar yaşamış, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ile siyasî ayağını kaybetmiştir. 17 Kasım'da Sultan Vahdeddin'in yurt dışına çıkmasıyla da boş kalan Hilâfet Kurumu'na Abdülmecid Efendi atanmıştır. Halife Abdülmecid ise siyasî güçten yoksun kalan bu görevini ancak 16 ay kadar sürdürebilmiş, Cumhuriyet'in ilanının ardından kurumun varlığı gerek Millet Meclisi'nde gerek basın yoluyla kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Sonunda beklenen olmuş ve 3 Mart 1924 tarihinde Hilâfet Kurumu kaldırıldığı gibi bütün Osmanlı Hanedanı mensuplarının da ülke dışına çıkarılması TBMM'ce kabul edilmiştir. Bu noktada, Hilâfetin doğuşu, gelişimi, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu ele alındıktan sonra adı geçen kurumun TBMM'de kaldırılmasına yönelik tartışmalar incelenmiştir. Daha sonra Halifeliğin kaldırılması ve Abdülmecid Efendi'nin ülke dışına çıkarılması olayını, dönemin Trabzon basınında önemli bir yere sahip İstikbal gazetesinin nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan adı geçen gazetenin olayları aktarış biçimi incelenmeye çalışılmıştır. Böylece İstanbul dışında bir vilayetin bu önemli inkılâba bakışının ne olduğu anlaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca son Halife Abdülmecid Efendi'nin sürgün haberini aldığıındaki duyguları ve tutumu, kendisine hal kararını bildiren İstanbul Valisi Haydar Bey'in adı geçen gazetede yayınlanan yazısı üzerinden irdelenmiştir. Devamında İstanbul'dan çıkışı ve vedası üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hilâfet, Halife, Abdülmecid, İstikbal Gazetesi.

Abstract: The Caliphate Institution lived until the time of the last sultan of the Ottoman State, Vahdeddin, and on November 1, 1922, it lost its political leg with the abrogation of the sultanate. On November 17, Abdulmecid Effendi was appointed to the Caliphate Authority, which was vacated by Sultan Vahdeddin's going abroad. Khalif Abdulmecid was able to continue this task, which was deprived of political power, for only 16 months. Following the declaration of the Republic, the institution's existence was began to be discussed in public opinion through the National Assembly and the press. Finally, on 3 March 1924 the Caliphate Institution was abolished and the Ottoman dynasty was deposed and expelled from the country by Turkish Grand National Assembly. At this point, the birth of the Caliphate, its development, its the situation during the Turkish War of Independence and in the early years of the Republic were discussed. Later, it was emphasized how the Istikbal journal, which had an important place in Trabzon press, evaluated the abrogation of the Caliphate and the exile of Abdülmecid Efendi from the country. On the other side, it tried to examine the way in which journalism transmits events. Thus, it is aimed to understand what this important revolutionary view of a province outside Istanbul is. In addition, the feelings and attitude of the last Khalif Abdulmecid, who received the news of exile, were scrutinized through the writings published by the newspaper of the governor of Istanbul, Haydar Bey, who informed him the exile decision of the Grand National Assembly. Lastly, it was studied on Khalif's departure from İstanbul and farewell.

Keywords: Caliphate, Khalif, Abdulmecid, İstikbal Journal.

* Bu araştırma Son Halife Abdülmecid Efendi Sempozyumu, 22-23 Mayıs 2014, Türk Tarih Kurumu-Trakya Üniversitesi, Edirne'de sözlü bildiri olarak sunulmuş ve yayınlanmamış çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

Bu çalışmada, Hilâfet kurumunun geçirmiş olduğu tarihi seyir ve etkinliğe rağmen Birinci Dünya Savaşı esnasında birleştirici olma özelliğini kaybetmesi sonucu Cumhuriyet İdaresince kaldırılması süreci üzerinde durulmuştur. Ancak hem Hilâfet kurumunun kaldırılması hem de son Halife Abdülmecid Efendi'nin hanedan üyeleri ile birlikte sürgün edilmesi olayını, dönemin önemli siyasi merkezleri olan İstanbul, Ankara gibi vilayetlerin dışında Trabzon basınının önde gelen gazetelerinden "İstikbal"ın bakış açısıyla verilmeye çalışılmıştır. Böylece taşra tabir edilen bir bölgede kamuoyunu yönlendirmede etkili olan gazete ve oluşturduğu hava yansıtılmaya gayret edilmiştir.

Ancak yazıya geçmeden önce çalışmayı anlamlandırabilmek ve önemini ortaya koyabilmek adına Halifeliğin kaldırılması üzerine yapılan çalışmaları kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır kanısındayız. Ancak burada vurgulamak istediğimiz husus, Halifeliğin ortaya çıkışı ve tarihi süreç içerisinde geçirdiği siyasi, idari ve sosyal değişimleri inceleyen birçok eser ve araştırma yerine, makalenin sınırlı kapsamı içerisinde, Halifeliğin kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları üzerine yapılan çalışmalara yer vermektir.

Yaptığımız taramalar neticesinde iki yüksek lisans tezi, yazarı aynı ve birbirinin devamı olan üç makale ile toplamda dört makaleyi değerlendirdik. Yüksek lisans tezlerinden ilki Mehmet Demiryürek tarafından Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bünyesinde gerçekleştirilmiştir.¹ Yazar, dönemin İzmir basınının önde gelen temsilcileri Sada-yı Hak, Türk Sesi, Ahenk gibi gazetelerin Halifeliğin kaldırılması süreci ve sonrasındaki olaylara dair yazılarını değerlendirmiş ve kamuoyunun düşüncelerini yansıtmaya çalışmıştır. İzmir'de Yeni Turan gazetesinin ortaya attığı ve İzmir'de yapılacağını iddia ettiği "Hilâfet Kongresi" meselesi dışında İzmir basınının yapılan inkılâba olumlu yaklaştığı görülmektedir. Tez, konunun basın üzerinden değerlendirmesi üzerine yapılan, tespit edilebildiği kadarıyla, ilk lisansüstü çalışma olması bakımından önemlidir.

Bir diğer lisansüstü tez ise Yusuf Sert tarafından Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi Anabilim dalında yapılan çalışmadır.² Yazar, ilgili araştırmasında Halifeliğin kaldırılmasının Konya kamuoyu ile Konya basınında olumlu veya olumsuz etkileri üzerinde durmuştur. Kamuoyuna yönelik yapılan röportaj ve istatistiki çalışmalarda fazla bilginin elde edilemediğini ifade eden yazar, basındaki yazıların ise Hilâfetle ilgili Türkiye'deki genel görünümü aynen aktardığını yani söz konusu inkılâbın olumlu karşılandığını belirtmiştir. Bu anlamda yazıların "Basına kısmen sansür uygulandığı hissi" verdiğini ileri sürmüştür.

Yazarının aynı olduğu belirtilen üç makale Mehmet Demiryürek tarafından yapılmıştır.³ Toplumsal Tarih dergisinin 11, 12 ve 13. sayılarında çıkan yazıları ile yazar, Hilâfetin kaldırılmasına giden süreci, 1924 bütçe görüşmeleri sırasında Halife ve Hilâfet ile ilgili görüşleri, dönemin önde gelen siyasetçilerinin beyanatlarını, Halifenin maiyetiyle birlikte ülke dışına çıkarılması hareketini, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan yazılarıyla Adana basını üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Hasan Türker ise "Basında

¹ Mehmet Demiryürek, *Hilâfetin Kaldırılmasının İzmir Basınındaki Yankıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1992.

² Yusuf Sert, *Halifeliğin Kaldırılmasının Konya Basını ve Kamuoyundaki Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

³ Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", *Toplumsal Tarih*, S. 11, 1994, s. 49-54; Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", *Toplumsal Tarih*, S. 12, 1994, s. 45-50; Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III", *Toplumsal Tarih*, S. 13, 1995, s. 57-64.

“Hanedan-ı Hilâfet” Tartışmaları ve Hilâfetin Kaldırılması” isimli bir çalışma yapmıştır.⁴ Türker bu çalışmada ağırlıklı olarak İstanbul basınındaki tartışmalara yer vermiş ve süreci gazete ve başyazarlarının konuya bakış açısıyla ortaya koymuştur.

İstikbal gazetesi merkezli yapılan çalışmanın önemi ve farklılığı ise şu şekilde ifade edilebilir. Dönemin önemli gazeteleri arasında yer alan İstikbal ve Başyazarı, Halifeliğin kaldırılmasına daha muhalif ve tenkit edici yazılar yazabilmiştir. Elbette bu yazıların muhalif ya da tenkit edici derecesi tartışılabilir. Ancak çalışma okunduğunda gazetenin, genel görünümünün aksine ses çıkarabildiği müşahede edilecektir. Ayrıca, ilk defa İstikbal gazetesi vasıtasıyla Hilâfetin kaldırılmasına Karadeniz’den bir bakış açısı verilmeye çalışılmıştır. Böylece, ülke genelinin inkılâp konusundaki tutumuna dair yapılacak değerlendirmelere katkı sunulabileceği düşünülmüştür.

Birinin yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek gibi anlamlara gelen Hilâfet kelimesi⁵ İslâm Terminolojisinde Hazreti Muhammed’in ölümünden sonraki devlet başkanlarının, halkoyu ile seçilip iş başına getirilmeleri ve bunların devlet yönetiminde kendilerinden öncekilere halef olmaları demektir.⁶ Halife de (çoğulu hülefa veya halaif) “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kişi” olup devlet başkanı için kullanılır.⁷ İslam Peygamberi sağlığında din ve dünya işlerinin başı durumundaydı. Yani hem dinî lider, hem devlet ve hükümet başkanı, hem de ordu başkumandanydı. Dolayısıyla ölümünden sonra aynı işleri görmek amacıyla seçilen kişilere halife denmiş ve Hazreti Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali seçimle iş başına gelmişlerdir.⁸

Emevilerle birlikte saltanat şeklini alan Hilâfet ve Halifelik, Abbasilerden Memlûklara izlediği tarihi bir devir sonrası⁹ 1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethedip Memlûk hâkimiyetine son vermesiyle Osmanlı Devleti’nin kontrolüne geçmiştir. Ancak bugün dahi yaygın biçimde kabul gören Yavuz Sultan Selim’in Halifeliği devraldığı hususuna dönemin tarihi kaynaklarında rastlanmamaktadır.¹⁰ Nitekim Yavuz’un ölümü sonrası Kanuni Sultan Süleyman Abbasoğulları’ndan Mütevekkil’i serbest bırakmış ve Mısır’a dönmesini sağlamıştır. Sonuçta Hilâfet meselesi, Mütevekkil’in 1539 yılında ölümünden sonra Lütü Paşa tarafından tartışma konusu yapılarak Osmanlılar açısından meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.¹¹ Osmanlıların Hilâfet makamını ilk defa etkin olarak kullandıkları olay ise Osmanlı-Rus Savaşı ve imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla elinden çıkan topraklarda yaşayan (Kırım ve çevresi) Müslüman ahalinin din işlerinin padişahlarca (halife) yönetilmesinin antlaşma metnine koydurulup tasdik edilmesiyle.¹² Bu gelişmeden sonraki süreçte, Padişah-Halife tarafından

⁴ Hasan Türker, “Basında “Hanedan-ı Hilâfet” Tartışmaları ve Hilâfetin Kaldırılması” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 8, 1998, s. 67-92.

⁵ Azmi Özcan, “Hilâfet: Osmanlılarda Hilâfet”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 539; Seçil Karal Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 13.

⁶ Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, İstanbul 1973, s.171.

⁷ Özcan, a.g.m., s. 539.

⁸ Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 2002, s. 16.

⁹ Mahmut Goloğlu, *Halifelik*, Ankara 1973, s. 13-16; Akgün, a.g.e., s. 14-21.

¹⁰ Yavuz Sultan Selim dönemi Hilâfet meselesi ile ilgili bkz. Faruk Sümer, “Yavuz Selim Halifeliği Devraldı mı?”, *Belleten*, C. LVI, S. 217, 1992, s. 675-701.

¹¹ Ş. Tufan Buzpınar, “Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 2, 2004, s. 113-114.

¹² Akgün, a.g.e., s. 23-24; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1998, 7. bs., s. 321-322; Goloğlu, a.g.e., s. 17; Özcan, a.g.m., s. 546. Modern Hilâfet meselesi açısından Küçük Kaynarca Antlaşması bir dönüm noktası oluşturmuş görünmektedir. Her şeyden önce, üç asra yakın bir zamandır bazen önemsenen bazen de öne çıkarılmadığı düşünülen Osmanlı Hilâfet anlayışının, ilk defa bir uluslararası antlaşmada açık bir şekilde yer alması önemli bir gelişmedir. İkincisi, Osmanlı yöneticileri devleti

Hilâfet makamının Müslümanlar üzerindeki gücünün daha fazla ön plana çıkarıldığı dönem 19. yüzyılın sonları olmuştur. Dönemin padişahı II. Abdülhamid güttüğü “Panislamist” siyaset dolayısıyla İngiltere, Rusya, Fransa gibi emperyalist devletlerin egemenliğinde yaşayan Müslüman toplulukları bilinçlendirerek Hilâfet makamının etrafında toplanmak suretiyle emperyalistlere karşı mücadeleye davet etmiştir. Böylece Müslüman topraklarında karışıklıklar yaratarak Osmanlı Devleti’ne karşı olası hareketleri önlemek istemiştir. Diğer taraftan II. Abdülhamid etkinliğini arttırabilmek için daha 1876’da Kanun-i Esasiye “Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî hasbe’l hilafe dîn-i İslâm’ın hâmisî...” ibaresini koydurmuştur.¹³ Bundan sonra gelen Halifelere “Halife-i Rûy-i Zemîn” yani “Yer Yüzünün Halifesi” denilmiştir.¹⁴

Osmanlıları baskı altında tutan Avrupalı devletlerin sömürgeleri arasında Müslüman ülkelerin de bulunması, II. Abdülhamid’i siyasi varlık mücadelesinde içerideki ve dışarıdaki Müslüman unsurlara yaslanmak gerektiği sonucuna götürmüştür. Bu anlamda hedef kitle, dünya Müslümanları olunca onlara yönelik siyasi tavırda Hilâfetin ön plana çıkarılması oldukça doğaldı. Esasen Hilâfet geleneği de buna müsaitti. Ayrıca Osmanlı aydınlarının “İttihad-ı İslam” fikri, Müslüman kamuoyunu bu hedefe yönlendirmiştir. Bu dönemde Hilâfet artık devletin ve milletin bekası için içerde, devletlerarası rekabette bir koz olarak da dışarıda çok önemli bir fonksiyona sahip olmuştur.¹⁵

Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlanı Döneminde Halifelik

1918 yılında, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi’ni imzalayınca, İtilaf orduları vatanın geri kalan topraklarını işgale başlamıştır. 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya gelip Millî Mücadele’nin başına geçmiş, 1920 yılında Ankara’da halk temsilcileri Büyük Millet Meclisi’nde toplanarak milletçe vatan ve din düşmanlarının karşısında cephe almıştır. Vatanı kurtarmak için yurdun her yanında millî müfrezeler kurulmuştur. Gelişmeler bu yönde bir seyir takip ederken İstanbul’daki Padişah Vahdeddin, hem sultan hem de bütün dünya Müslümanlarının halifesi sayılmaktaydı. Ne var ki o sırada Padişahlık ve Halifelik merkezi olan İstanbul düşman askerlerinin işgali altındaydı ve işgalci askerlerin bir kısmını da sömürgelerden tedarik edilen Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu nedenle ne sultanlık vatanı ne de Halifelik dini kurtaracak güce sahipti.

Millî Mücadele’nin ilk hedefi vatanı düşman istilasından, milleti tutsaklıktan kurtarmak, devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını sağlamaktı. Bunun için mücadeleye, vatan ve milletle birlikte sultanlık ve Halifeliğin de kurtarılması için başlandığı açıklanmıştır. Fakat Millî Mücadele geliştikçe, millî egemenliğe dayanan Anadolu’daki çabalar ile sultan ve halife olan padişahın tutum ve davranışları arasında tam bir çelişki doğmuştur.¹⁶ Millî Mücadeleciler, sultan ve halife olan padişahın bu tutum ve davranışlarının düşman zoru ve baskısıyla

güçlendirme çabalarında Hilâfet kurumunun nüfuzundan yararlanma istek ve kararlılığını göstermişlerdir. Yani açık bir tavırla Hilâfet kurumu siyasî amaçlar için kullanılmaya çalışılmıştır. Üçüncüsü ve gelişmeler açısından daha önemlisi, sultanın siyasî, ve dinî otoritesinin ayrılığını ifade eden ilk antlaşma olması ve bir örnek teşkil etmesidir. Bkz. Buzpınar, a.g.m.,s.122.

¹³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Hilâfet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 17, Ankara 1998, s. 547; Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 31.

¹⁴ Goloğlu, a.g.e., s. 17-18; Akgün, a.g.e., s. 24-27; Lewis, a.g.e., s. 339-340.

¹⁵ Özcan, a.g.m., s. 547.

¹⁶ Özellikle Damat Ferid Paşa’ya karşı olan tutumuna yönelik Abdülmecid Efendi’nin Padişah Vahdeddin’e sözlü ve yazılı tavsiyelerde bulunduğunu ve Osmanlı çıkarlarını gözetmeyen siyasetiyle ülkenin ve tahtın yıkılmasına yol açacak Ferid Paşa’yı görevden almasını istediğini Fransız Temsilcisi Jules Defrance şifreli bir telgrafla hükümetine bildirmiştir. Bkz. Jean Louis Bacque-Grammont, “Veliht Abdülmecid: Kemalist Bir Osmanlı Prensi mi?”, Çev. Azmi Süslü, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (21-25 Eylül 1981)*, C. III, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1618-1619.

olduğunu, istemeyerek yapıldığını ileri sürerek millî birlik ve beraberliğin bozulmamasına çaba harcamışlardır. Padişah bildirimlerinde ise Kuva-yı Millîyecilerin devlete karşı ayaklanmış kimseler olarak gösterilerek kesinlikle yok edileceklerinden söz ediliyordu.¹⁷ Ancak Milli Mücadele'nin askeri başarıya ulaşması, saltanatın sonunu getirmiş ve 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat Hilâfetten ayrılarak kaldırılmıştır.¹⁸ 17 Kasım'da Vahdeddin'in İstanbul'u terk etmesiyle birlikte Meclis yeni halife olarak Abdülmecid Efendi'yi seçmiştir.¹⁹

29 Ekim 1923'te ise dış basında söylentilere yol açan ve kamuoyunda tartışma konusu olan devlet başkanlığı ve siyasi rejim meselesine son vermek adına adımlar atılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ankara'da Cumhuriyet ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığına seçildiği zaman, Halife Abdülmecid Efendi İstanbul'da görev başındaydı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bu kararı alırken Halifelığe hiç değinmemiş ondan söz etmemişti. Fakat Cumhuriyetin ilanı ile Halifelığın kaldırılacağı, Halife'nin istifa ettiği yolunda haberler yayılmaya başlamıştı.²⁰ Bunun üzerine İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey ve Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey gibi hilâfet taraftarlarının basında hilâfet kurumunun Türklerin elinde bulunan manevî bir güç olduğu, bunun mutlaka korunması gerektiği yolunda yazıları çıkmaya başlamıştır.²¹ Bütün bu yayınlar Ankara'da geriye dönük kuşkusunu büsbütün şiddetlendirmiş, bunun sonucu İstiklal Mahkemeleri olaya el koymuştur. 2 Ocak 1924'te İstiklal Mahkemesi iktidar ile basın arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmış, Mustafa Kemal Paşa ise "*milletin uyanıklığına, ilerleme ve olgunlaşma elverişliliğine güvenerek ve milletin kararlılığından hiç şüphe etmeyerek Cumhuriyetin bütün gerekliliğini yapacağız*" beyanatında bulunmuştur.²² Böylelikle Millî Mücadele sırasında başlayan ve Cumhuriyetin ilanı ile hedefine doğru büyük adım atan Halifelığın kaldırılması aşamasına girilmiştir.

Gerek 1 Kasım 1922'de saltanat Halifelikten ayrılıp kaldırıldıktan sonra gerekse Cumhuriyet'in ilanı sonrası Hilâfetin hakları belirtilmemiştir. Meclis içinde ve dışında bazı hocalar ve aydınlar arasında halifeye, dinsel yetkilerden başka siyasi ve idari yetkiler verilmesi gerektiğini savunanlar da vardı. Bu arada Afyon Milletvekili Şükrü Efendi, halifeyi Meclisin en yetkilisi ve doğal başkanı gibi gösteren bir risale yayımlayarak Meclis kararlarının geçerliliği için halifenin kabul ve tasdikine bağlı olması gerektiğini ileri sürmüştür. Zira "*Halife Meclisin Meclis de Halifenindi.*" Dolayısıyla halife, hem devlet hem de hükümet başkanı olmalıydı.²³ Bu gibi Hilâfet yanlısı milletvekillerinin varlığı ve de Meclis dışında Hilâfeti destekleyenlerin sayısının artması, 1924 yılına girildiğinde hükümet ile Hilâfet arasındaki iplerin iyice gerilmesine neden olmuştur. Başvekil İsmet Paşa, İzmir'de bulunan²⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek Hilâfet hakkında son günlerde gazetelerde çıkan

¹⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 19-23; Akgün, a.g.e., s. 46.

¹⁸ Kili-Gözübüyük, a.g.e., s. 96-97.

¹⁹ Büyük Millet Meclisi açıldıktan bir gün sonra Meclis Başkanı Mustafa Kemal Meclise sunduğu bir önergede padişah ve halifenin baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği kanuni esaslar dairesinde vaziyetini alacağını belirtmişti. Dolayısıyla Abdülmecid Efendi Halife seçilirken bu yetki kullanılmıştır. Bkz Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 438.

²⁰ *İstikbal*, 12 Kasım 1923, s. 1. İstanbul'da yayınlanan Akşam gazetesinde Halifenin istifa edeceği yönünde bir haber çıkmış ve bu tartışmaya diğer İstanbul gazeteleri de katılmıştır. Bkz. Türker, a.g.m., s. 69-74.

²¹ Özcan, a.g.m., s. 550.

²² Goloğlu, a.g.e., s. 43-50.

²³ Akgün, a.g.e., s. 114-115; Dursun Ali Akbulut, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilâfet ve Milli Hâkimiyet*, Temel Yayınları, İstanbul 2006, s. 52; Aytepe, a.g.m., s. 20-21; Türker, a.g.m., s. 67.

²⁴ Mustafa Kemal Paşa 14 Ocak 1923 tarihinde Batı Anadolu'yu kapsayan bir seyahate çıkmış ve bir aydan fazla süren bu seyahat sonrası 20 Şubat tarihinde Ankara'ya dönmüştür. Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin Halifelığı destekleyici risalesi ve sonrası çıkan şiddetli tartışmalar Mustafa Kemal'in hemen adı geçen seyahate çıkmasının ardından yaşanmıştır. Akbulut, a.g.e., s. 55-56.

haberler dolayısıyla rahatsız olduğunu belirtmiştir. Halife Abdülmecid Efendinin Hilâfet ödeneğinin arttırılması ve İstanbul'a gelen resmi heyetlerin kendisini de ziyaret etmeleri yolunda isteklerde bulunduğunu bildirmiştir. Bu gelişmelerden oldukça etkilenen Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin keyfi davranışları, Hilâfete özgü çeşitli törenler düzenlenmesi ve gerek Meclis gerekse yabancı devlet temsilcileriyle ilişki kurmasını Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklaline açık bir tecavüz olarak nitelendirerek Halife'yi saltanat hülyası içinde olmaması için uyarmıştır.²⁵

Hilâfet olayını bir iç mesele olmaktan çıkarıp uluslararası bir boyuta doğru sürükleyen gelişmeler ise Hint Müslümanlarını temsil iddiası içerisinde Emir Ali²⁶ ve Ağa Han'ın²⁷ 24 Kasım 1923 tarihli ve Londra çıkışlı Ankara'ya gönderdikleri mektupla yaşandı. Siyasal gerilimi yükselten ve Hilâfet Kurumunun geleceğine yönelik isteklerde bulunan ilgili mektubun²⁸ Başvekil İsmet Paşa'ya ulaşmadan 5 ve 6 Aralık tarihlerinde İstanbul basınında yayınlanması, Halife ve Hilâfet Kurumu'nun sonunu hazırlamıştır. Bu mektubu gönderenler, halifenin nüfuzunun azaltılması veya siyasi yapının dışına itilmesinin İslâm'ın dağılmasına yol açacağı, oysaki kendilerinin Hilâfet ve imametinin Müslüman milletlerin saygısına layık bir mevkie çıkarılmasını, böylece Türkiye'ye kuvvet ve şeref getirmesini TBMM'den ve onun üyelerinden bekledikleri gibi hususları dile getirmişlerdir. Bütün bu istekler başta Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar olmak üzere İngilizlerin Türkiye üzerine bir oyunu olarak değerlendirilmiş,²⁹ yaşananlar, Hilâfet Kurumu'nun Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanılmasına izin verilemeyeceği şeklinde kendisini açıkça göstermiştir.

Hilâfetin Kaldırılmasına Giden Yolda İstikbal Gazetesi

İstanbul gazetelerinden Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr, Emir Ali ve Ağa Han'dan gelen mektubu yayınlamış, yayının ardından gazetelerin sahipleri ve sorumlu müdürleri Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na muhalefetten tutuklanmış ve İstanbul'da İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmaya başlanmıştır. Bu yargılama üzerine dönemin Trabzon basınıının önde gelen

²⁵ Kemal Atatürk, a.g.e., s. 845-848.

²⁶ İngiltere'de devlet yargıçlığı ve İngiltere Kralı'nın Danışma Konseyi üyesi gibi önemli mevkilere sahip Şii lideri. Ortadoğu, Güney Asya ve Türkiye meselelerinde İngiltere'nin kalemi olmuş, Türkiye'nin çıkarımını Britanya'ya "yamanmakta" olduğu temalarını işleyen makaleler kaleme almıştır. Bkz. Mim Kemal Öke, *Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilâfet Hareketi*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 111.

²⁷ İsmi Muhammed Şah olan ve İngiltere tarafından verilmiş "His Highness ve Sir" unvanlarına da sahip olan Ağa Han, 2 Kasım 1877'de Karachi'de Fars kökenli Kaçar sülalesinden Ağa Ali Şah (II. Ağa Han) ve İngiliz Hindistan'ında daha çok Lady Ali Şah olarak bilinen Şems-ül Mülk'ün oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Yaşadığı dönemde Hindistan, Burma, Orta Doğu ve Afrika'ya yayılmış vaziyetteki 11-12 milyon takipçisi tarafından yalnızca dini bir lider olarak kabul görmemiş aynı zamanda siyasi gelişmeler hakkında da bu kitleleri yönlendirmiştir. İngiliz Gizli Servisi Intelligence'ın ajanı olan Ağa Han İngiltere'ye hizmete kendi ifadesiyle Lord Curzon'un Hindistan Genel Valiliği esnasında başlamıştır. Aynı zamanda Müslüman Siyonistlerdendir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin cihat ilanına şiddetle karşı çıkmış, İslâm dünyasındaki liderlere bu çağrıya uyulmaması yönünde telkinlerde bulunmuştur. Ayrıca 1914 yılı Ağustos başlarında İngiltere'nin savaş ilanından hemen sonra Ağa Han kendisinden beklenen her türlü hizmeti İngiltere için sunmaya hazır olduğunu belirten ilk yazısını Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge'ye göndermiştir. Ü. Gülsüm Polat, "Şii Nizari Mezhebi İmamı III. Ağa Han'ın I. Dünya Savaşı Yılları Faaliyetleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.. 68, 2013 s. 56-59; Öke, a.g.e., s. 111-112.

²⁸ Hindistan Müslümanları adına yollanan bu mektup 12 Aralık 1923 tarihinde İstikbal gazetesinde "Hilâfet Hakkında Bir Müracaat" başlığı altında tam metin olarak verilmiş ve Trabzon kamuoyu meseleden haberdar edilmiştir. *İstikbal*, 12 Aralık 1923, Sayı. 1083, s. 2.

²⁹ Öke, a.g.e., s. 110-116; Özcan, a.g.m., s. 550-551; Mehmet Demiryürek, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", *Toplumsal Tarih*, S. 11, 1994, s. 52-53; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Doruk Yayınları, İstanbul 2002, s. 75.

gazetecisi Faik Ahmet Bey (Barutçu)³⁰, görüşlerini tutuklananlar lehinde gerekçeleriyle ve sert uyarılarla İstikbal³¹ gazetesinde dile getirmiştir. Ahmet Bey'e göre Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 4. Maddesi, davalar için Bidayet Ceza Mahkemesi'ni öngörmekteydi. Oysa yayınlarından dolayı adli mahkemelerin ilgili kanunla bir temas kuramayacağını kestirenler böyle bir yola başvurmuşlar ve işi İstiklâl Mahkemelerine havale etmişlerdi. Amaç, "gazetecilerin ağzını susturmaktı." Zira gazetelerin Hıyanet-i Vataniye Kanunu esaslarına muhalif hiçbir yayınına rastlanmadığı, aksine bu esasları savunduklarını belirtmiştir. Ardından sözlerine şöyle devam etmiştir:

*"Hâkimiyet-i millîye esaslarından tebaüid (uzaklaşma) ediliyor. Efkâr-ı umumiye hürmet edilmiyor. Kudret ve hâkimiyet Meclisten alınarak başka makamlarda temerküz ettiriliyor. Efkâr-ı umumiyenin bütün vesvese ve endişelerine tercüman olan gazete ve gazetecilerden mevki-i iktidarda bulunan kimseler pek hoşlanmazlar. Bu öyle bir halet-i ruhiyedir ki, seviyesi dûn (aşağı) olan memleketlerde idareyi ele alanların irade ve temayülâtı üzerinde derhal tesirâtını gösterir. Bunu yeni tecrübe ve müşahede etmiyoruz. Yalnız, şâyân-ı esef ve teessür olan bu halet-i ruhiyenin Cumhuriyet ve hâkimiyet-i millîye devrinde de hüküm sürmesidir. Şekiller değişiyor. İnkılâplar oluyor. Ruh bir türlü tebeddül (değişmek) etmiyor. Bu gün de o ruhun bizi icraâtımızda daima fazilet-kârlıktan, hak ve kanun prensiplerinden uzaklaştıran, tahakküme doğru sürüklemek isteyen tecelliyâtı karşısında bulunuyoruz. Ortada hıyanet-i vataniye yok. Mutlak itaat isteyen bir ruh var. Hakikat maalesef budur. Bundan bütün vicdan-ı millet muzdariptir"*³²

³⁰ Faik Ahmet Bey, 1894 yılında Trabzon'da Çarşı Mahallesinde doğdu. Trabzon eşrafından ve aynı zamanda Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucusu ve ilk başkanı olan Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin büyük oğludur. Rüşiye ve İdadiyi Trabzon'da bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolun Faik Ahmet Bey, öğrenimini tamamlamadan askere alındı. Erzincan İhtiyat Zabiti Mektebi'ne gittikten sonra Birinci Dünya Savaşı yıllarında yedek subay olarak Trabzon ve Samsun Tümen Karargâhında görev yaptı. Mütarekeden sonra yarım kalan hukuk öğrenimini tamamlamak üzere İstanbul'a gitti. İki ay içinde sınavlarını başarıyla vererek hukuk diplomasını alan Faik Ahmet Bey Trabzon'a dönerek gerek Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu üyeliği, gerekse 10 Aralık 1918 tarihinde çıkarmaya başladığı İstikbal gazetesi ile Milli Mücadele'nin yanında yer aldı. Ancak Ankara ile Trabzon arasında yaşanan bazı siyasi gerilimler neticesinde 1925 yılında gazetesi kapatıldı. Bunun üzerine asıl mesleği olan avukatlığa döndü ve Trabzon'da iki kere baro başkanlığı yaptı. Siyasi yazılar içermeyen Halk gazetesini çıkardı. 1939 yılında CHP'den siyasete atıldı ve 1946'dan sonra kurulan Birinci ve İkinci Saka Kabinelerinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptı. 1954 seçimlerinde Trabzon'da kaybeden Faik Ahmet Bey, 1957 seçimlerinde Ankara'dan milletvekili seçildi. Ancak sağlık durumu kötüye giden Ahmet Bey, 14 Mart 1959 tarihinde vefat etti. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C. 1-2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 13-17; 1288; Asuman Demircioğlu, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1998, s. XXVII-XXVIII. Faik Ahmet Bey'in hayatı ve kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz. Mesut Çapa, *Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1998.

³¹ Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon Rus işgaline uğrayınca Türk basını susturulmuş, Türk matbaaları yerli Rumlar tarafından kullanılamaz hale getirilmişti. Milli Mücadele'ye girişildiği dönemde Trabzon halkının uyanık ve canlı tutulması gerektiğine inanan şehrin ileri gelenleri imkânlarını zorlayarak mutlaka bir Türk gazetesinin çıkarılmasını takdir ettiler. Böylece İstikbal gazetesi 10 Aralık 1918 tarihinden itibaren cumartesi ve salı günleri haftada iki gün olmak üzere yayın hayatına başladı. 12 Mayıs 1920'den itibaren haftada iki defa pazar ve çarşamba günleri, 13 Aralık 1920'den itibaren pazartesi ve perşembe günleri yayınlanmaya devam etti. Gazetenin 27 Ocak 1921 günü sayısının ilk sayfasında "cumartesinden maada her gün neşrolunur siyasi, ilmî müstakil-ül-efkâr Türk gazetesidir" cümlesi yer almış ve nihayet, 30 Ocak 1923'ten itibaren her gün yayınlanmaya başlamıştır. 4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925'te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılan gazete, son sayısını 17 Mart 1925 tarihinde çıkarmıştır. Bkz. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", *Atatürk Yolu*, S. 10, 1992, s. 133-168; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994, s. 99-118.

³² *İstikbal*, 14 Aralık 1923, s. 1.

Oldukça sert eleştiriler içeren sözlerinin ardından Faik Ahmet Bey, tutuklamaların Hintli iki şahıstan gelen mektubun yayınlanması ile olduğunu okurlarına açıklamış, hükûmetin bu olayı gizli bir teşkilât tertibi olarak algılayıp kendisini önlem alma zorunluluğunda hissetmesini makul karşıladığını ifade etmiştir. Ancak mektubun Ankara'ya gelmeden önce yayınlanmasına “*hatır ve hayale gelmeyecek*” anlamlar verilerek basın hürriyetine ağır darbe vuracak icraata girişilmesini de acelecilik ve hafiflik olarak itham etmiştir.³³ Oysa yapılması gereken hükûmetin tahkikat yaptırması, gerekli tedbirleri ondan sonra almasıydı. Faik Ahmet meselenin bir dış müdahale ve düşmanlıkla açıklanarak Cumhuriyetin “*ruh ve esaslarıyla kabil-i telif olmayacak icraat-ı şedideye kalkışmasında*” samimiyet görmemiştir. Sonuçta Ağa Han'ınki sadece bir fikirdir ve bir fikirle yıkılacak kadar zayıflık varsa ne yapılsa fayda sağlanamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca konumuz açısından önemli olan Hilâfet konusuna da gelerek Hilâfet ve Cumhuriyet meselelerinin tamamen başka şeyler olduğunu belirtmiştir. Devamında şu yönde ifadelerde bulunmuştur: “*Başvekilin beyan eylediği vecihle din ve dünya işleri tamamen yekdiğerinden ayrılmıştır. Binaenaleyh artık Hilâfet meselesini kendi sahasında başlı başına bir mesele olarak mevzubahis etmek, ikide bir de şekli idare ve hükûmet meselesiyle alâkadarmış gibi hareket ederek fikirleri lüzumsuz yere teşevvüşe (karışıklık) sebep hazırlamamak iktiza eder. Bu memlekette bundan sonra hâkimiyet-i millîye aleyhine hiçbir fikir canlanamaz*”³⁴ Faik Ahmet Bey'in bu son değerlendirmesi meselenin güncelliğini kaybetmesine yönelik bir arzusunun da yansıtmaktaydı. Din ile siyasî kurumların 1 Kasım 1922 tarihinde birbirinden ayrıldıkları, dolayısıyla Hilâfetin devamından yana bir tavır takındığı anlaşılır.³⁵ Onun yukarıdaki değerlendirme ve sözlerinden hükûmete karşı açıkça tavır aldığı görülür. Hâkimiyetin ve gücün başka merkezlerde toplandığını ifade ederken işaret ettiği ise o yıllarda arasının açık olduğu Mustafa Kemal Paşa'dır. Zira İstikbal gazetesi daha önce Cumhuriyet'in ilan şeklini de bir emrivaki gördüğünü, hükûmet ile Kanun-i Esasi Encümeni arasındaki cumhurbaşkanına verilecek yetkiler konusundaki tartışmaların ve Teşkilat-ı Esasiye'de tadilat yapılması meselesinin söz konusu emrivaki ile çözüldüğünü belirtmiştir. Bu konuda ise “*Cumhuriyet'in tacili ilanı, intihabın şekli, müddeti, hukuk ve salahiyeti temin edilmeden derhal bir reis-i cumhur intihâbı için başka hiçbir sebep mevcut olmadığına şüphe yoktur*” değerlendirmesini yapmış, görüşünü temellendirmek istemiştir. Gazeteye göre Mustafa Kemal'e Meclis Başkanlığı verildikten sonra mebusların maaş almaktan başka vazifeleri kalmayacaktır. Mustafa Kemal aynı zamanda Meclis üzerinde tam kontrolü sağlamıştır. Meclis başkanı olması ve yetkilerinin genişliğiyle sual ve istizahlarda hükûmeti ve kendini her türlü tehlikelerden koruyabilecek duruma gelmiştir.³⁶ Görüldüğü üzere gazetenin muhalif tutumu daha öncesindeki olaylarla başlamış ve Halifelik konusunda da kendini göstermiştir.

Hemen 29 Ekim sonrası İstikbal gazetesi vasıtasıyla Cumhuriyet'in aceleye getirilip ilan edildiği düşüncesini ortaya koyan Faik Ahmet Bey, benzer bir tutumun halifelik meselesinde

³³ Gazetenin basın hürriyeti konusunda eleştirileri de oldukça serttir. Çünkü İstikbal'e göre Cumhuriyet, kanun ve hürriyetin varlığı olarak kabul edilmiştir. Hürriyeti şartlara bağlanmış bir basının yalnız isimden ibaret kalacağı vurgulanmıştır. Şimdiye kadar basın hürriyetine müdahale edilmezken artık edilmeye başlandığı, yapılan hataları gösterenlerin, hâkimiyet-i millîye esaslarını savunanların İstiklâl Mahkemelerine verildiği, dolayısıyla bu olanlar karşısında nereye gidildiğini sormaya haklarının olduğu belirtilmiştir. *İstikbal*, 12 Aralık 1923, s. 1.

³⁴ *İstikbal*, 16 Aralık 1923, s. 1.

³⁵ İstikbal gazetesi, Yeni Gün gazetesinde Yunus Nadi Bey Hilâfet ve Osmanlı Hanedanı'na karşı ağır ifadeler içeren yazısına duyulan tepkilere de sütunlarında yer vermiştir. Söz konusu yazıyı Türklerin İslam Âlemiyle bağlarını koparmaya çalışmakla itham etmiştir. Darülfünunu öğrencilerinin yanı sıra Trabzon'dan adı geçen yazıya karşı Gençler Birliği Heyeti ve Muallimler Cemiyeti'nin protesto telgraflarına yer vermiştir. İstikbal'in saltanat kaldırılmasına rağmen hanedan kelimesini kullanması da dikkat çekicidir. Bkz. *İstikbal*, 15 Kasım 1923, s. 1; 18 Kasım 1923, s. 1.

³⁶ *İstikbal*, 1 Kasım 1923, s. 1.

de yaşanacağından endişe ettiğini ifade etmiştir. Zira hilâfete “*bi-edibane tecâvüzata başlanması*” bunu göstermiştir. Ardından: “*Hilâfet bizim için büyük bir kuvvet ve nüfuzu mebnî olduğuna şüphe yoktur. Bu kuvvet ve nüfuz membanı kurutmak memlekete hıyanet ve cinayetten başka bir şekilde tefsir edilemez. Milletın mukadderatı hayatiyesiyle bu kadar laubalîyane oynamak hakkı kimseye verilmemiştir. Âlem-i İslâm’la rabitamızı zaafa uğratacak vaziyetler ihdasa kalkışmak hayatımıza kastetmekten başka bir manaya hamledilemez*” diyerek Hilâfetin Türkiye’nin uluslararası siyaset mevkiinde de önemli bir kuvvet olduğunu vurgulamış, söz konusu kuvvetin kaybedilmesini bir gaflet olarak belirtmiştir.³⁷

Gelişmeler bu yönde bir seyir izlerken Mustafa Kemal Paşa, Şubat ayı boyunca İzmir’de ordu kumandanları ve basın mensuplarıyla toplantılar düzenleyerek³⁸ onlardan Hilâfetin kaldırılması konusunda destek istemiş ve genel olarak bu desteği almıştır. Zira Faik Ahmet Bey’in arzu ettiği Hilâfetin gündemden düşmesi bir yana, basında güncelliğini korumuştur. Olayın iç ve dış siyasette ortaya çıkardığı huzursuzluklardan rahatsız olan Mustafa Kemal Paşa, İzmir’den ayrılacağı gece, Ali Fuat Cebesoy’a yazı odasında derhal alınması zamanı geldiği ve teşhisini koyduğu kararlarını açmış ve mütalaasını sormuştu. Cebesoy da, “*Buyurduğunuz esaslar, laiklik ve demokratik prensipler icabındandır. Bunların derhal tabiki kanaatindeyim*” diyerek³⁹ Mustafa Kemal Paşa’ya Halifeliğin kaldırılması konusunda destek vermiştir. Ancak bazı gazeteler uyarılmalarına rağmen, Hilâfet yanlısı tutumlarını devam ettirmişlerdir.⁴⁰ 25 Şubat 1924’te bütçe görüşmeleri sırasında Mecliste Halife ve hanedanın ödeneği konusunda sert tartışmalar yaşanmış, Bu tartışma ve görüşmelerden sonra, Halife’nin ödeneği 436.000 liradan 331.000 liraya indirilmiştir. Halifeye yönelik bir takım törenlerden vazgeçilmiş, yavaş yavaş Halifelik müessesesinin nüfuz ve imtiyazı azaltılmış,⁴¹ basında da Hilâfet Kurumu’nun gereksizliği yönünde yoğun bir neşriyat sürdürülmüştür.

Mecliste ise bütçe görüşmeleri devam ederken bu konu üzerinde tartışmalar başladı. İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü Bey, din ile siyasetin ayrılması lüzumunu ilk defa Meclise getirdi. Şükrü Bey, bütçe konusunu tartışırken Şer’iye Vekâleti’nin siyasetle alakası olmamasını, dinin siyasi ihtiraslara alet edilmemesini, vekâletin kabineden ayrılmasının uygun olacağını savunmuştur.⁴² Nihayet Saruhan Mebusu Vasıf Bey, İzmir Mebusu Şükrü Bey’in Meclisteki konuşmasına temas ederek daha geniş açıklamalarda bulunmuştur. Şükrü Bey, din ile devlet işlerinin ayrılması esasını savunurken Şer’iye ve Evkaf Vekâletinin kabineden ayrılmasını istemiştir. Vasıf Bey ise demokrasiyi ilan eden devletlerde kraliyet ailesinin memleket dâhilinde bırakılmayıp sınır dışı edildiğini bizim de bunu yapmamızı, ayrıca Hilâfet için ödenek ayrılmamasını, ordunun da hükûmet işlerine karışmasının idari anlayışa ters düştüğünü belirtmiştir. Bu durumu, Meclisteki liberal kanat coşkuyla karşılarken muhafazakârlar sessizce dinlemiştir.⁴³

Trabzon’da yayınlanan İstikbal gazetesinde ise Mustafa Kemal Paşa ile Adliye Vekili Mustafa Fevzi Efendi’nin üç saati bulan bir görüşme yaptıkları bilgisi verilmiş, bu önemli görüşmenin devlet teşkilâtında radikal ıslahat kararları arifesinde bulunulduğuna işaret ettiği

³⁷ *İstikbal*, 17 Kasım 1923, s. 1.

³⁸ *İstikbal*, 4 Şubat 1923, s. 1. Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’de gazeteci ve ordu ileri gelenleriyle yaptığı konuşmalar için bkz. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, ATAM Yayınları, Ankara 2006, s. 584-590.

³⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyete*, Temel Yayınları, İstanbul 2011, s. 465; Naşit H. Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 157.

⁴⁰ Özcan, a.g.m., s. 551.

⁴¹ *İstikbal*, 27 Şubat 1924, s. 1; *İstikbal*, 28 Şubat 1924, s. 1; *İstikbal*, 29 Şubat 1924, s. 1; *Tanin*, 12 Mart 1924, s. 2.

⁴² *İstikbal*, 26 Şubat 1924, s. 1.

⁴³ *Tanin*, 29 Şubat 1924, s. 1.

belirtilmiştir. Devlet teşkilâtının tamamen lâik Cumhuriyet esaslarına uygun hale getirileceği; bu bağlamda Halife'ye verilen tahsisatın kesileceği, Şeriye Vekâleti'nin kabine dışına çıkarılarak kaldırılacağı, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin de kabineden ayrılacağı, medreselerin kapatılarak mekteplerle birleştirileceği ve Şer'i mahkemelerin Nizamiye Mahkemeleri ile birleştirileceği ifade edilmiştir.⁴⁴ İstikbal gazetesinin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Bey'e göre Şükrü Bey'in radikal tekliflerini içeren düzenlemelerle din ile dünya işlerinin yalnız nazari olarak değil fiili bir surette tamamen ayrılması kararlaştırılmıştır. Laik bir Cumhuriyette Şer'iyenin bir bakanlık halinde siyasî meselelere karışması zararlı görülmüş, aynı şekilde medreseler ve Şer'i Mahkemelere dair yapılan tasarruf da yukarıda ifade edilen düzenlemenin bir sonucu olarak ortaya konulmuştur.⁴⁵

Faik Ahmet Bey, köklü olarak tabir ettiği ıslahatların Hilâfet bütçesine yönelik tahsisattan kesintinin istenmesiyle daha kapsamlı olacağını da öne sürmüştür. Ancak teklif edilecek ıslahat hakkında kabinede henüz fikir birliği oluşmadığını vurgulamıştır. Kabinede ihtilaflar mevcuttur. Bu ihtilaflar aşılsa hükümet önceden sunduğu bütçe teklifini geri alarak yeni ıslahat esaslarına uygun bir bütçe ile Meclise gelecektir. Bu gerçekleşmezse takip edilecek yol teklifin Meclisçe reddinin sağlanması, oluşacak hükümet buhranı sonrası İsmet Paşa'nın muhaliflerin olmadığı yeni bir kabine oluşturarak ıslahat esaslarını uygulamaya koymasındır ki, Faik Ahmet bu ikinci görüş etrafında işlerin cereyan edeceği fikrindedir. Çünkü bir kere Şeriye Vekili'nin makamı gereği bu işe karşı çıkması doğaldır. Şeriye Vekili'ne fikren katılacak olanların bulunması da göz ardı edilemez. Yine Ahmet Bey'e göre mevcut kabinede fikir birliğinin olmadığı uzun bir süredir söylenmektedir ve tasfiyenin kaçınılmaz olduğu muhakkaktır.⁴⁶

1 Mart günü Mustafa Kemal Paşa'nın, iç siyasetin takip edeceği çağdaş istikamet hakkındaki beyanati⁴⁷ Mecliste olağanüstü bir ilgi gördü. Faik Ahmet Bey ise Mecliste yapılan müzakere ve tekliflere yönelik 2 ve 3 Mart tarihli İstikbal gazetesinde şunları dile getirmiştir:

“Ortadaki mesele yalnız devlet teşkilâtında bazı esaslı ıslahat icrasından ibaret kalmıyor. İşe bir de Hilâfet meselesi karışıyor. Hilâfetin tahsisatını kat' etmek Halife'ye yol göstermek olduğuna nazaran bunun 1 Teşrin-i Sâni (Kasım) kararına ve binaenaleyh mebus intihabının cereyan eylediği umdelere derece-i muvafakatini ihtimal düşünecek vekiller ve mebuslar bulunacaktır. Gerçi düşüneceklerde bundan bir şey çıkacak değilse de alelade bir ihtilaf vesilesi olarak bazıları bir kenara çekilmeye sevk edebilir. Meclis ise tabi kararını verecek mutasavver ıslahat-ı cezriyeyi (köklü) ne olsa kabul edecektir. Zira ıslahat teklifi memleketin Gazisinden geliyor. Dolayısıyla Gazi Paşa'nın iltizam eylediği her hangi bir fikrin Mecliste mukavemet görebilmesi bittabi ihtimalden hariç bir şeydir. Onun için yapılmak istenen inkılâba şimdiden olmuş bitmiş nazarıyla bakabiliriz”⁴⁸

Burada açıkça görüldüğü üzere Faik Ahmet Bey ve gazetesi İstikbal, 3 Mart 1924 kararlarına giden yolun baş mimarı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı görmektedir.⁴⁹ Ayrıca Ahmet Bey'in Meclisin ne olsa kabul etmek durumunda olduğunu belirtmesi ve Mustafa

⁴⁴ İstikbal, 29 Şubat 1924, s.1.

⁴⁵ İstikbal, 29 Şubat 1924, s.1.

⁴⁶ İstikbal, 29 Şubat 1924, s.1.

⁴⁷ Konuşma için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 590-596.

⁴⁸ İstikbal, 2 Mart 1924, s. 1.

⁴⁹ İstikbal, 2 Mart 1924, s. 1. Benzer bir tutum İstanbul'da yayınlanan Tevhid-i Efkâr gazetesinin 6 Mart 1924 tarihli sayısında da dile getirilmiştir. Bu sayıda yapılan inkılâplara dair şunlar ifade edilmiştir: “... Son inkılâbın saiki olan fikre dün inkılâbın tahakkukundan evvel muhafazakârlık tekâmül-ü tedrici-i siyaseti dâhiliye ve hariciye gibi muhtelik saikler ve muhtelif içtihatlarla itiraz edilebilirdi. Fakat bugün inkılâp bir emrivakidir...”, Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III”, *Toplumsal Tarih*, S. 13, 1995, s. 58-59.

Kemal Paşa'nın iradesini öne çıkartması kanımızca mebuslara yönelik bir eleştiridir. Ahmet Bey'e göre Fırkada muhafazakârlar az çok kuvvetli bir sayı oluşturmakta ise de neticeyi değiştirmeleri mümkün değildir.

Faik Ahmet Bey fikirlerini bu şekilde açıklarken 3 Mart'ta Halk Fırkası toplanarak Hilâfet ve hanedan azası meselelerini görüşmüş ve bu konuların tespiti için hazırlanacak "Layihâ-i Kanuniye" üzerinde durmuştur. Halifelik sıfatı sona erdiğinden eski hanedan üyelerinin *hudud haricine çıkarılmaları ve kendilerine cem'an üç yüz bin lirayı geçmeyecek tazminat-ı nakdiye verilmesi emval ve emlakinin bir sene zarfında tasfiyesi için kendilerine mühlet itası ve bu müddet mürurunda tasfiyenin devletçe* yapılması uygun görülmüştür. Şer'îye Vekâleti kabineden çıkarılarak cami, tekke, zaviye gibi müesseseler Baş Vekâlete bağlı olmak üzere oluşturulacak olan "Umur-ı Diniye Riyasetine" devredilmesi, bununla birlikte Evkaf İdaresi Maliyeye, medreselerin de Maarif Vekâleti'ne bağlanması kararlaştırılmıştır.⁵⁰

TBMM'de Alınan Kararla Hilâfetin Kaldırılması ve Tepkiler

3 Mart 1924 günü Halk Fırkası grubunda alınan karar doğrultusunda Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının hazırladığı, Hilâfetin kaldırılmasına dair 12 maddeden oluşan bir kanun teklifi Meclise getirildi. Teklifin gerekçesinde; Halifelik Makamının varlığı sebebiyle Türkiye'nin iç ve dış politikasının iki başlı olmaktan kurtulamadığı, Türkiye'nin bağımsızlığında ve ulusal yaşantısında iki başlılığı kabul edemeyeceği, imparatorluğun çökme vasıtası olan padişah ailesinin, Halifelik kılığı içerisinde, Türkiye'nin varlığına daha da etkili bir tehlike olacağına ağır denemelerle belirlediği, Hilâfetin hükûmet manasına gelmesi dolayısıyla bugünkü hükûmetlerin yanında ayrıca bir Halifelik makamı bulunmasına sebep olmadığı belirtilmiştir.⁵¹

Teklif okunduktan sonra Halife'nin hal' edildiğini ve Hilâfetin kaldırıldığını bildiren 1. Maddenin müzakeresine geçildi. Halifeliğin kaldırılmasına yönelik Mecliste en önemli konuşmayı İzmir Mebusu Adalet Bakanı Seyid Bey yaptı. Seyid Bey, Halifeliğin bir din ve inanç sorunu olmaktan çok dünya meselesi olduğunu, Kur'an'ın memleket işleri için biri meşveret (danışma) diğeri düzensizliği ortadan kaldırmak için emir sahiplerine uymak şeklinde iki düstur belirlediğini vurgulayarak Mecliste yapılanın bundan ibaret olduğunu belirtmiştir. Oldukça teferruatlı olan konuşmasında Milli Mücadele esnasında Halifenin düşmanla beraber olduğunu hatırlatan Seyid Bey, İslâm'ın demokratik bir din olduğunu, kimseye imtiyaz ve soyluluktan gelme haklar tanımadığını ve Tanrı önünde herkesin eşit bulunduğunu ifade etmiştir.⁵²

Bu konuşmalar ve açıklamalardan sonra Fethi Bey'in başkanlığında toplanan TBMM'de Halife'nin hal'ine ve Hilâfetin ilgasına yönelik kanun önce görüşülerek oya sunulmuş ve çoğunluk kararıyla aynen kabul edilmiştir.⁵³ Bu toplantıda Tunalı Hilmi Bey'in teklifi üzerine "Umûr-ı Diniye Riyâseti" yerine "Diyanet İşleri Reisliği" kurulması kararlaştırılmış, Diyanet İşleri Reisi Cumhurbaşkanı tarafından atanacak olup, cami, mescit, tekke ve zaviyelerin idaresi; imam, hatip, vaiz, müezzin ve kayyumların atama ve görevden alınmaları yetkisi

⁵⁰ *İstikbal*, 3 Mart 1924, s. 1; *İstikbal*, 4 Mart 1924, s. 1.

⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 7, Devre: 2, İçtima Senesi: 2, T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1970, s. 27-28; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, C. 6, Ankara 1972, s. 13-14.

⁵² *İstikbal*, 5 Mart 1924, s. 1; Goloğlu, a.g.e., s. 19-21. Kanun teklifi ve tartışmalar için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 7, Devre: 2, İçtima Senesi: 2, s. 27-69; Seyid Bey'in konuşmasının İslâm Tarihi içerisindeki yerine dair bir inceleme için bkz. Süleyman Genç, "Seyyid Bey'in Hilâfetle İlgili TBMM'deki Konuşmasının İslam Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s. 43-65.

⁵³ *İstikbal*, 5 Kasım 1924, s. 1.

doğrudan kendi sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca bu makam Başbakanlığa bağlanmış ve bütçesinin aynı yerden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁵⁴ Aynı gün Tevhid-i Tedrisat Kanunu da kabul edilmiş, Türkiye genelindeki bütün ilmi ve tedrisi müesseseler karar gereğince Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Diğer taraftan Şer'îye ve Evkaf ile özel vakıflar tarafından idare olunan medrese ve mektepler yine Maarif Vekâletine, bunlara ait bütçe ödenekleri de Maarif Bütçesine devredilmiştir. Darülfünun'da bir ilahiyat fakültesi kurulması, imam ve hatip gibi dini hizmetleri yerine getirecek olan memurların yetişmesi için ayrı mektepler açılması kararlaştırılmıştır.⁵⁵

3 Mart tarihindeki Meclis toplantısının 2. celsesinde Hilâfetin ilgasına dair olan kanun görüşülüp, çoğunluk kararıyla kabul edildikten sonra "hanedan üyelerinin yurt dışına gönderilmesi" kararı da oylamayla leyhte sonuçlandırılmıştır.⁵⁶ Sonunda Halifelik kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına ilişkin yasa kabul edilmiştir.⁵⁷

TBMM' de çıkan Hilâfetin ilgası kararına yönelik olumlu yazıların yanı sıra Hilâfetin kaldırılmasına tepkili olan İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gibi gazeteler de vardı. Bu gazeteler "Milletimiz ve Memleketimiz hakkında hayırlı olmasını dilemekten başka yapacak şey yoktur", "Halifelik kaldırılmasının Türkiye ile İslâm dünyası arasındaki bağı gevşeteceği kuşkusuz yansımaktadır" gibi görüşler ileri sürmüşlerdir.⁵⁸ Buna karşılık yurdun hemen her yöresinden TBMM'ye Halifelik kaldırılması ve hanedanın Türkiye dışına çıkarılması münasebetiyle tebrik telgrafları gönderilmiştir.⁵⁹ Hilâfetin kaldırılması İslâm Âleminde ise büyük bir şaşkınlığa, arkasından da yoğun tepkilere ve çalkantılara yol açmış, önce bu habere inanılmamış, haber doğrulanınca da karar genellikle İslâm dışı olarak değerlendirilmiştir. Hindistan⁶⁰, Mısır ve Uzakdoğu'dan gelen tepkilerde, Ankara Hükûmeti geri adım atmaya ve

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 23-24; *İstikbal*, 5 Mart 1924, s. 1.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 24-27; *İstikbal*, 5 Mart 1924, s. 1; *Tanin*, 4 Mart 1924, s. 2. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve işleviyle ilgili bkz. Beyza Bilgin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 35, 1996, s. 527-538; Ahmad, a.g.e., s. 82; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. II, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s. 456.

⁵⁶ Özcan, a.g.m., s. 551. Bu hususta Başvekil İsmet Paşa'nın 4 Mart 1924 tarihinde *Tanin* gazetesine verdiği beyanati aşağıya aynen aktarılmıştır: "... Osmanlı Hanedanının erkek, kadın bi'l cümle azası damadlar ve hanedana mensub kadınlardan doğmuş kimseler Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etme hakkından ibdi'a-i mahva'addırlar. Bunlar on gün zarfında memleketi terke mecburdurlar. Bunların Türk vatandaşlık sıfatı merfu'addır. Türkiye dâhilinde badema emval ve gayr-i menkuleye tasarruf edemeyeceklerdir. İlişkilerinin kat'i için bir sene müddetle bi'l vekale mehakime müraca'at edebileceklerdir. Emval-i gayr-i menkulelerini bir sene zarfında tasfiye etmeye mecburdurlar. Padişahlık etmiş kimselerin emval-i gayr-i menkuleleri, saraylar, kasırlar, emakin-i sa'ire dâhilindeki emval-i menkule, mülga-i padişahlığa ait bi'l cümle emlak sabık Hazine-i Hümayun muhteviyatıyla birlikte saraylar, kasırlar, mebanî ve arazi millete intikal edecektir. Memleketi terk edecekleri bir defaya mahsus olarak mesarif-i seferiye verilecektir..." *Tanin*, 5 Mart 1924, s. 2.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 28-29; *İstikbal*, 5 Kasım 1924, s. 1; Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 106-107; Özer Ozankaya, *Atatürk ve Laiklik*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 180-181; Uluğ, a.g.e., s. 190-191. Hilâfetin kaldırılmasında etkisi görülen gerekçeleri de şu şekilde sıralamak mümkündür: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, halkın ve bazı siyasetçilerin hala bağlılık gösterdiği İstanbul'da oturan Halife ile hiçbir şekilde bir otorite paylaşımına girmek istememesi, Ankara Hükûmetine muhalif olanların Halife'nin etrafında toplanarak bir cephe oluşturmalarının ihtimal dâhilinde olması, Yeni devletin Cumhuriyetçi karakterinin ve öngörülen laik reformların dini muhtevalı eski bir müessese ile bir arada yürümesinin mümkün olmaması, Hilâfetin tarihi geçmişi Batılı devletler nezdinde daima panislâmist ihtiraslar gündeme getirmesi ve bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcudiyeti için her zaman bir tehdit unsuru oluşturmasıdır. Özcan, a.g.m., s. 551; Fahir Armaoğlu, "Hilâfetin Dış Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV, S. 41, 1998, s. 347-358.

⁵⁸ Seçil Akgün, "Halifelik Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Ankara 1983, s. 2189.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, s. 136-137; 157; 204.

⁶⁰ Hindistan Müslümanları tarafından Hilâfetin kaldırılmasına dair yapılan değerlendirmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Öke, a.g.e., s. 135-155.

bütün Müslümanları ilgilendiren bu konuda yalnız başına karar vermeyip İslâm Âleminin kanaatlerine değer vermeye davet edilmiştir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuda oldukça kesin tavır alması, bütün girişimleri sonuçsuz bırakmış,⁶¹ başta İngiltere olmak üzere Fransa ve İtalya gibi Avrupa'nın önde gelen ülkeleri de kendi çıkarları doğrultusunda meseleyi ele almak zorunda kalmıştır. 19. yüzyıl boyunca Hilâfet makamını, özellikle Hindistan'da sömürge düzeninin sürdürülmesinde kullanan İngilizler, Hilâfetin kaldırılmasına tepki göstermiştir.⁶² Kendi himayelerinde yeni bir halife seçilmesi veya atanmasını sağlamaya çalıştılar. İtalyan ve Fransızların konuya yönelik rahatsızlığı da kendisini bu noktada gösterdi. Ancak tepki dolu yazılara rağmen Türkiye'nin attığı bu önemli inkılâp adımını destekleyen yazılar da daha çok liberal çizgideki gazetelerde yayınlanmıştır.⁶³

İstikbal Gazetesinde Halifenin ve Hanedan Üyelerinin Yurt Dışına Çıkarılmaları

TBMM'de Halifeliğin ilgası kararı kabul edildikten sonra, alınan kararlardan bir tanesi de sabık Halife ve hanedan mensuplarının “hudud-ı millî” dışına çıkarılmalarıdır. Bu amaçla harekete geçen merkezi hükûmet bir takım önlemler alıp uygulamıştır.

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin ve hanedan mensuplarının hudut haricine çıkarılması hususu İstanbul Vilayetine şifreli bir telgrafla bildirilince, Vali Ali Haydar Bey, Polis Müdürü Saadeddin, Dersaadet Merkez Kumandanı Miralay Atıf Beyler durumu sabık Halife'ye açıklamak için memur edildiler.⁶⁴ 3 Mart 1924 gecesini karar Halife'ye bildirildiğinde, Abdülmecid Efendi sunulan tebligat karşısında bir an duraksayarak şaşalamış, ardından kararın kesin bir şekilde uygulanacağı vurgulanınca durumu haremüne anlatmak için müsaade istemiştir. Daha sonra Abdülmecid Efendi: “*ben esasen devlet ve millet saadetinden başka bir şey düşünmüyorum. Bugün de buna dua ediyorum. Ben giderim, devlet ve memleket mesut ve bahtiyar olsun*” demiştir. Bu arada şaşkınlık devresi sürerken şahsi eşyalar toplanmaya ve bavullara yerleştirilmeye başlanmış, ağır eşyaların toplanması için Halife, adam tedarikinin gerektiğini belirtmiş, bu hudut haricine çıkarılma işinin birkaç gün uzatılıp uzatılmayacağını öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine kendisine sabah saat 5'te Dolmabahçe Sarayını terk etmesi gerektiği söylenmiş ve yanında ailesini ve arzu ettiği yakınlarını götürebileceği bildirilmiştir.⁶⁵

Abdülmecid Efendi'nin hal edildiği kararını kendisine bildiren heyetin başkanı Vali Haydar Bey'in anlattıkları İstikbal gazetesinde “*Bir Tarihin Son Sahifesi*” başlığıyla verilmiştir. Olayın başkahramanlarından Haydar Bey, bu tarihi kararın Halife'ye bildirilmesini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Saat on buçukta Polis Müdürüyle birlikte doğruca saraya gittik. Seryaver Cemal Bey'in yanına giderek Halife hazretleri ile görüşmek istediğimizi söyledim. Cemal Bey Mecid Efendi'yi haberdar etti. Mecid Efendi kütüphanesinde değil yatak odasında uyuyordu. İlk haberden fevkalade telaşa düşmüş, kendisi şaşırmişti. Giyinmek ve bizi kabul etmek için on dakika müsaade edilmesini söyledi. On beş dakika sonra bizi bekliyordu. Önce Saadeddin Beyi göndererek kendilerini mühim bir mesele için rahatsız etmek istediğimi söyledim. On dakika sonra Mecid Efendi tarafından kabul olundum. Kendileri son derece mütelaşi, asabi ve müteheyyc idiler. Garip işaretler yapıyorlar ve manası anlaşılmayan sözler söylüyorlardı. Ben sakıt

⁶¹ Özcan, a.g.m., s. 551.

⁶² Bilal Şimşir, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayınları, İstanbul 2006, s. 321-323.

⁶³ Dursun Ali Akbulut, “Halifeliğin Kaldırılmasının Uluslararası Boyutu”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003)*, C. I, ATAM Yayınları, Ankara 2005, s. 272-275.

⁶⁴ *Tanin*, 5 Mart 1924, s. 3; Baydar, a.g.e., s. 181; Mehmet Demiryürek, “Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II”, *Toplumsal Tarih*, S. 12, 1994, s. 49.

⁶⁵ *İstikbal*, 10 Mart 1924, s. 1.

Halife'yi hürmetle selamladıktan sonra Büyük Millet Meclisi tarafından hal'ine karar verildiğini ve beş saat içinde hududu terk etmek mecburiyetinde bulunduğunu tebliğ ettim. Abdülmecid Efendi düşmemek için sendeledi. Benim sözlerimi müteakib yerinden fırladı ve bulunduğumuz odanın karşısındaki kütüphaneye giderek iki dakika sonra kolunda kitaplar ve bir sürü gazetelerle avdet etti. Fevkalâde bir telaş içinde bulunan Mecid Efendi, bu kitapları önümüze yayıyor, gazetelerde kendisi hakkında yazılan sitayişkârâne cümleleri göstererek ben millete hizmet ettim. Ben hain-i vatan değilim. Buradan ölsem de gidemem” diyordu.

Durumun tarihin kararından başka bir şey olmadığını Halife'ye aktaran Vali Haydar Bey, Abdülmecid Efendi'nin hâlâ olan biteni şaşkınlıkla anlayamadığını, bu sırada yarım saat kadar geçtiğini, Halife'nin heyecanının biraz yatıştığını, “*milletin kararına muavenet ediyorum. Fakat sizden son bir istirhamım sarayda bulunan ihtiyar ve muhtaç kadınları unutmayınız*” diyerek otomobile bindiğini ifade etmiştir.⁶⁶

Son Halife'yi götüren konvoy, on altı büyük otomobil ve üç kamyonetten oluşmuştur. Otomobillerden ilkinde Abdülmecid Efendi, dört hanımı, kızı Dürrüşehvar Hanım ve oğlu Ömer Faruk Efendi binmiş, Arkadakine Kâtip Salih Keramet, Hasan Takip ve Tabip Selahaddin Beyler, diğer otomobillere ise onlara yolculuk boyunca refakat edecek olan memurlar binmişlerdi. Ayrıca beş otomobil de boş olarak konvoyu takip etmiş, Üç kamyonundan ikisinde eşyalar, diğerinde ise araçlar için benzin ve yağ gibi gerekli otomobil levazımatı bulunmaktaydı. Bu araçların en arkasında ise motosikletli polisler konvoyla eşlik etmiştir.⁶⁷

Saraydan ayrılırken Abdülmecid Efendi, vali ve diğer yetkililere: “*mademki milletin ve memleketin saadet ve selameti için çalışıyorsunuz Allah muvaffak etsin*” diyerek temennide bulunmuştur. Ayrıca saraydan çıkarken oldukça müteessir olmuş ve üzüntüsünü belli etmiştir. Bu esnada “*memlekete duadan biran geri kalmayacağım. Hatta ben ölürken mezarda kemiklerim bile bu duayı tekrar edeceklerdir. Bunu böylece Ankara'ya yazınız*” demiştir.⁶⁸ Konvoy, Çatalca'ya doğru hareket etmiş, Halife burada trene bindirilmiş ve Bern'de son bulacak yolculuğuna doğru yola çıkmıştır.

Sonuç

16. yüzyıl başlarında Osmanlı Sultanlarına geçen Halifelik Kurumu, uzun yıllar boyunca bir sembolden öteye gidememiş, yeryüzündeki Müslümanları bir çatı altında birleştirmekten uzak kalmıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte Osmanlılık ilkesinden ziyade bütün Müslümanları bir araya getirmeyi amaçlayan panislâmist bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. Bu amaçla, II. Abdülhamid “Halifelik” makamını kullanarak İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin müstemlekesi olan İslâm memleketlerini Halifelik etrafında toplamaya çalışmıştır. Böylece, düşmanları olan devletleri, sahip oldukları sömürgelerde uğraştırmayı ve Müslümanlar nezdinde nüfuz kazanmayı amaçlamıştır.

İlerleyen dönemlerde, Halifelik Kurumu, Osmanlı ülkesi dışında amaçlamış olduğu nüfuzunu bir türlü sağlayamamış, hatta Birinci Dünya Savaşı'nda ilan edilen kutsal cihada bile gereken ilgi gösterilmemiştir. Savaştan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, imzalamış olduğu antlaşmalarla elinde kalan toprakları da kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihlerde başlayan Millî Mücadele devresinde Türk Milleti gereken sabrı ve başarıyı göstererek yeni bir devrin açılmasını temin etmiştir. Nihayet 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılarak ilerleyen aylarda Cumhuriyet ilan edilmiştir (29 Ekim 1923). Mustafa Kemal Paşa

⁶⁶ *İstikbal*, 14 Mart 1924, s.2.

⁶⁷ *İstikbal*, 6 Mart 1924, s. 1; *İstikbal*, 10 Mart 1924, s. 1; *İstikbal*, 14 Mart 1924, s. 2.

⁶⁸ *İstikbal*, 10 Mart 1924, s. 1.

ve etrafındakilerle kazanılan bu büyük siyasi başarı sonrasında sıra ülkenin çağdaşlaşması hususunda yapılacak olan yeni mücadelelere gelmiştir.

Saltanatın kaldırılmasına rağmen Halifelik Kurumu varlığına devam etmekteydi. Halife olarak atanan Abdülmecid Efendi, Cumhuriyetin ilanından beri bir takım işlerde hükûmetten oldukça bağımsız hareket etmesi, bütçesinin iyileştirilmesi istekleri, basına ve gelen yabancı temsilcilere kendini etkin hissettirecek beyanlarda bulunması, Hilâfet makamının ileriye dönük tehlike sinyalleri verdiğini açıkça ortaya koymaktaydı. Abdülmecid'in bu bağımsız hareketleri 1924 Şubat ayından itibaren TBMM'de mebuslar arasında tartışılmaya ve Halifeliğin kaldırılmasına yönelik kararların bir an önce alınması için teklif önerileri getirilmesine zemin hazırlamıştır. Tartışmalar Mecliste yaşandığı gibi Türkiye'nin o dönemki basını tarafından da tartışılmış, Trabzon'dan bu olaya ilgi gösteren İstikbal gazetesi ve başyazarı Faik Ahmet Bey ise Halifelik kurumunun kaldırılmasını da kapsayan 3 Mart 1924 kararlarını tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın iradesine bağlamıştır. Özellikle Emir Ali ve Ağa Han'dan gelen mektubu yayınlayan İstanbul gazetelerinden Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkâr'ın sahip ve başyazarlarının tutuklanması olayında tepkisini sert ve çok açık sözlerle ifade etmekten kaçınmamıştır. Nitekim Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulunca düşüncelerine daha uygun bulduğu bu yeni oluşuma katılmakta tereddüt göstermemiştir.

Nihayet, 3 Mart 1924'te toplanan TBMM aldığı tarihi kararla Halifeliğin ilgasına dair çıkan kararı kanunlaştırarak yürürlüğe koydu. Halifeliğin kaldırılması ile birlikte, laiklik aşamasında bir basamak daha çıkmış oldu. Din ve siyasetin birbirinden ayrılması, dinî eğitim kurumlarının Maarif Vekâletine bağlanması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartılarak eğitimin birliği sağlanması, ayrıca Diyanet İşleri Reisliğinin kurulması, bu aşamaların devamı niteliğindedir. Aynı gün alınan bir kararla da Halife ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılması kanunlaştırılmıştır. Bu kanun uyarınca da sabık Halife Abdülmecid Efendi, hükümetin sağladığı ödenekle İsviçre'nin başkenti Bern'e gönderildi. Birkaç gün sonra da hanedanın diğer geri kalan üyeleri hudut haricine çıkarıldı.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

İstikbal Gazetesi

Tanin Gazetesi

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 7., Devre:2, İçtima Senesi: 2, T.B.M. Meclisi Matbaası, Ankara 1970.

2. Kitap ve Makaleler

Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Doruk Yayınları, İstanbul 2002.

Akbulut, Dursun Ali, "Halifeliğin Kaldırılmasının Uluslararası Boyutu", *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003)*, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 271-277.

Akbulut, Dursun Ali, *Saltanattan Ulusal Egemenliğe Saltanat, Hilâfet ve Millî Hâkimiyet*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

Akgün, Seçil, "Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 2187-2196.

Akgün, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, Temel Yayınları, İstanbul 2006.

Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994.

Armaoğlu, Fahir, "Hilâfetin Dış Cephesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIV S. 41, 1998, s. 347-358.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Haz.: Ali Sevim-İzzet Öztoprak-M. Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Aytepe, Oğuz, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin Yurtdışına Çıkarılmaları", *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 29-30, 2002, s. 15-29.

Bacque-Grammont, J. L, "Veliâht Abdülmecid: Kemalist Bir Osmanlı Prensi mi?", Çev: Azmi Süslü, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (21-25 Eylül 1981)*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 1617-1627.

Barutçu, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C. 1-2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

Baydar, Mustafa, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1973.

Bilgin, Beyza, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 35, 1996, s. 527-538.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Osmanlı Hilâfet Meselesi: Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 2, 2004, s. 113-131.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*, Temel Yayınları, İstanbul 2011.

Çapa, Mesut, *Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1998.

- Demircioğlu, Asuman, *Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Demiryürek, Mehmet, *Hilâfetin Kaldırılmasının İzmir Basınındaki Yankıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1992.
- Demiryürek, Mehmet, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-I", *Toplumsal Tarih*, S. 11, 1994, s. 49-54.
- Demiryürek, Mehmet, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-II", *Toplumsal Tarih*, S. 12, 1994, s. 45-50.
- Demiryürek, Mehmet, "Hilâfetin Kaldırılmasının Türk Basınındaki Yankıları-III", *Toplumsal Tarih*, S. 13, 1995, s. 57-64.
- Genç, Süleyman, "Seyyid Bey'in Hilâfetle İlgili TBMM'deki Konuşmasının İslam Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Hukuk ve Siyaset Adamı Seyyit Bey Sempozyumu (16 Mayıs 1997)*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 1999, s. 43-65.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, C. 6, Başnur Matbaası, Ankara 1972.
- Goloğlu, Mahmut, *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?*, Goloğlu Yayınları, Ankara 1973.
- Kili, Suna-Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Ozankaya, Özer, *Atatürk ve Laiklik*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- Öke, Mim Kemal, *Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilâfet Hareketi*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Özcan, Azmi, "Hilâfet: Osmanlılarda Hilâfet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, İstanbul 1998, s. 539-553.
- Polat, Ü. Gülsüm, "Şîî Nizari Mezhebi İmamı III. Ağa Han'ın I. Dünya Savaşı Yılları Faaliyetleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 68, 2013, s. 55-74.
- Sert, Yusuf, *Halifeliğin Kaldırılmasının Konya Basını ve Kamuoyundaki Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.
- Shaw, Stanford. J-Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: Mehmet Harmancı, C. II, E Yayınları, İstanbul 1994.
- Sümer, Faruk, "Yavuz Selim Halifeliği Devrildi mi?", *Belleten*, C. LVI, S. 217, 1992, s. 675-701.
- Şimşir, Bilal, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İleri Yayınları, İstanbul 2006.

Türker, Hasan, “Basında “Hanedan-ı Hilâfet” Tartışmaları ve Hilâfetin Kaldırılması”
Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 8, 1998, s. 67-92.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Hilâfet Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı
Yayımları, C. 17, Ankara 1998, s. 539-553.

Uluğ, Naşit Hakkı, *Halifeliğın Sonu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975.